

“MA’NAVIYAT” UMUMIY SEMALI LEKSEMALARNING SHAKLLANISHIDA SO‘Z YASOVCHI QO‘SHIMCHALARINING O‘RNI

Sayfullayeva Fotima Baxodir qizi

Navoiy davlat pedagogika institute O‘zbek
tili va adabiyoti fakultet 2 - bosqich talabasi

Telefon raqam: +998919205260

fotimasayfullayeva004@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8105571>

Annotatsiya. Ushbu maqolada “ma’naviyat” leksik-semantik kategoriyasining lingistik xususiyatlari, uning ichki tuzilishi, “ma’naviyat” umumiy semali atov birliklarning shakllanishida so‘z yasovchilarning o‘rni ochiqlandi.

Kalit so‘zlar: lingvoma’naviyatshunoslik, ma’naviyat, so‘z yasovchi qo‘shimchalar, leksema, makroguruh, e’tiqod, affiks, lingvistik xususiyat.

"SPIRITUALITY" IS THE ROLE OF WORD-MAKING SUFFIXES IN THE FORMATION OF COMMON SEMAL LEXEMES

Abstract. In this article, the linguistic features of the lexical-semantic category “spirituality”, its internal structure, the role of word processors in the formation of noun units with the general meaning “spirituality” have been revealed.

Key words: linguistics and spirituality, spirituality, word-forming affixes, lexeme, macrogroup, belief, affix, linguistic feature.

РОЛЬ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СУФФИКСОВ В ОБРАЗОВАНИИ ОБЩИХ СЕМАНТИЧЕСКИХ ЛЕКСЕМ "ДУХОВНОСТЬ"

Аннотация. В данной статье раскрыты лингвистические особенности лексико-семантической категории “духовность”, ее внутреннее строение, роль словообразователей в образовании общих семантических единиц “духовность”.

Ключевые слова: лингводуховность, духовность, словообразовательные суффиксы, лексема, макрогруппа, убеждение, аффикс, лингвистический признак.

KIRISH

Dunyo tilshunosligida lingvokulturologiya yo‘nalishidagi muammolardan biri shaxs ma’naviy sifatleri va uning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni masalasini tadqiq qilish muhimligicha qolmoqda. Har bir millat milliy o‘zligini saqlab qolishga jiddiy e’tibor qaratayotgan bugungi globallashuv davrida “ma’naviyat” mavzusiga qiziqishning ortib borayotgani ushbu konseptning semantik tarkibi, til tizimidagi o‘rnini belgilash orqali shaxs ma’naviy sifatlarining lisoniy tabiatini o‘rganish ilmiy jihatdan dolzarblik kasb etadi. [1, 5]

Shuning uchun ham til va ma’naviyat kesishmasida yangi soha vujudga keldi. Tilshunoslikdagi yangi soha bo‘lmish lingvoma’naviyatshunoslikning asosiy maqsadi ma’naviyat va til o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishdir. Ma’naviyatning tilshunoslikda o‘ganilishi o‘quvchiga bir qadar qulaylik yaratadi. Chunki tilshunoslikda ma’naviyat konseptining ichki bo‘linishlari, semalari, uning matn bilan aloqadorligi o‘rganiladi. Biroq hozirga qadar tilshunosligimizda “ma’naviyat” semantik maydoninig kategoriyalarini ifodalovchi til ifodalarining tizimli tadqiq etilmaganligi, ularning lisoniy qiymati ochilmaganligi tilshunoslar oldida turgan dolzarb muammolardan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir, – dedi Shavkat Mirziyoyev yig'ilishda. – Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat. [2, 1] Darhaqiqat, biz har bir sohada ma'naviyatga e'tibor qaratishimiz zarur. Aholining ziyoli bo'lmagan qatlami ham ma'naviyat haqida tushunchaga ega bo'lishi kerak. "Ma'naviyat" semantik maydonining kategoriya va ma'naviy guruhlarini o'rganib, lug'at bazasini yaratish zamonaviy tilshunosligimizning asosiy maqsadlaridan biridir.

Ma'naviyatga oid atov birliklarni aniqlashda "O'zbek tilining izohli lug'ati"dan foydalanamiz. O'TILda "ma'naviyat" umumiy semali leksemalar turli xil shaklda berilgan. Ya'ni ular tuzilishiga ko'ra tub va yasamaga bo'linadi. Yasama "ma'naviyat" umumiy semali leksemalarning shakllanishida so'z yasovchi qo'shimchalarning o'rni katta. Xususan, "-lik sifat va ravishlarga (belgi bildiruvchi so'zlarga) qo'shib belgi oti yasaydi". [3, 97] "Ma'naviyat" umumiy semali leksemalarning ko'pchiligi –lik affiksi bilan yasaladi. Leksemalar ijobiy xususiyatiga ko'ra *xolislik, uddaburonlik, bag'rikenglik, fidokorlik, ezgulik, kamtarlik, saxiylik, mehnatsevarlik, xushmuomalalik, vatanparvarlik, rahmdillik, rostgo'ylik*; salbiy xususiyatga ega birliklar "xudbinlik" uyasi orqali *manqurtlik, yovuzlik, kibrlik, xoinlik, yolg'onchilik, hasadgo'ylik, axloqsizlik, firibgarlik irodasizlik, munofiqlik, farosatsizlik* guruhlarini hosil qiladi.

Sifat so'z turkumiga qo'shilgan -lik affiksi *fidokor* leksemasiga "shug'ullanmoq" semasini yuklab, "ma'naviyat" leksik-semantik kategoriyasining e'tiqod makroguruhidagi *fidokorlik* semasini hosil qiladi. Farosat leksemasi mavhum ot va u ma'naviyat kategoriyasiga kirsada, –lik affiksi qo'shilgach jarayon otiga aylanib, "e'tiqod" makroguruhiga kiradi.

"Ma'naviyat" leksik-semantik kategoriyasini hosil qiladigan leksemalardan biri *mehnatsevarlik*, mehnatsevara xos xislat, xatti-harakat ma'nolariga ega. [4, 587] Biroq "e'tiqod" umumiy semali atov birliklarining shakllanishida asos bo'ladigan "jonkuyarlik" uyasi orqali "mehnatsevarlik" guruhi shakllangan. Aslida *mehnat* so'zining e'tiqodga bevosita aloqasi yo'q. Ammo mehnat so'ziga -sevar, ya'ni tarkibida "sevmok", "mehr qo'ymoq", "shug'ullanmoq", "e'tibor" semasi bo'lgan, sintaktik usulda yasaliş uni markaz leksema sifatida shakllantirgan. Bu so'zning chekka qismlarining shakllanishiga yana bir omil -*furush* affiksi turadi. Ushbu so'z yasovchi asli tojik tilidan o'zlashgan so'zlar tarkibida bo'lib, "sotmoq" ma'noli *furo'xtan* fe'lining hozirgi zamon sifatdoshi shaklidir. [3, 74]- *frush* affiksning "e'tiqod" umumiy semali atov birliklarini shakllantirishida ikkita asosiy xususiyati mavjud:

1) -*furush* affiksi e'tiqod atov birliklariga bevosita ham, bilvosita ham kirmaydigan so'zlarga qo'shib ularning ba'zilarini bevosita guruhga kirishiga xoslaydi. Bunday so'zlar ijobiy va salbiy atov guruhlarini hosil qilishi mumkin. Ijobiy "e'tiqod" umumiy semali atov birliklarining makro guruhiga kiruvchi "mehnatsevarlik" mikroguruhiga chekka birlik sifatida o'ziga tegishli leksemalar bilan kabilarni kiritish mumkin. -*furush* tarkibidagi "shug'ullanmoq" semasi "mehnatsevar" mikroguruhini shakllantirgan;

2) -*furush* affiksi bilvosita "e'tiqod" umumiy semali atov birliklari guruhiga kiruvchi so'zlarga qo'shib ularning bevosita ushbu guruhga kirishini ta'minlaydi.

-*furush* affiksi salbiy "e'tiqod" umumiy semali atov birliklarining "xudbinlik" uyasiga kiruvchi "yovuzlik", "manqurtlik", "firibgarlik" mikroguruhini shakllantiradi. [1, 13-14]

Demak, -lik affiksi, asosan, sifatlarga ba'zan mavhum otlarga qo'shib "ma'naviyat" umumiy semali atov birliklarni hosil qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR.

"Ma'naviyat" leksik-semantik kategoriyasiga kiruvchi yana bir leksema *xushmuomalalik* bo'lib birovga yaxshi muomalada bo'lish [4, 432] ma'nosi bilan "samimiyat" uyasi orqali "e'tiqod" leksemasiga bog'lanadi. Ushbu leksema *xush-* va *-lik* affikslari orqali yasalgan.

"E'tiqod" umumiy semali atov birliklarining "farosat" uyasiga xos bo'lgan *farosatli* sifatining markaziy qatorlarini *fahmli, aqlli, didli* ma'nolari tashkil etib, yadro atrofidan joy olgan. *-li* yasovchisi otlarga qo'shib *mavjudlik, egalik* ma'nosini yuzaga keltirgan. *O'zi juda farosatli, dono, dostonchi chol. Bahrombek oilada ko'proq otasiga tortgan, xayolchan, kamgap, ishni pishiq qiladigan, farosatli o'g'il edi.* [4, 331]

-chan affiksi uyat leksemasiga qo'shib so'zga *mavjudlik, xoslik* ma'nolarini yuklaydi va "e'tiqod" atov birligi makroguruhining "vijdon" mikroguruhiga kiradi.

XULOSA. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, lingvoma'naviyatshunoslikning taraqqiy etishida yasalmalar ham ishtirok etadi. Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda ta'kidlash lozimki, "ma'naviyat" konseptining ichki guruhlariga bo'linib kengayishida so'z yasaovchi qo'shimchalar alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa faol so'z yasovchilar, ya'ni *-lik, -li, -chan* qo'shimchlari diqqatga sazovor. Ma'naviyatga oid leksemalarning ko'pchiligi ushbu qo'shimchlar orqali yasalgan. Lingvoma'naviyatshunoslik bir xalqqa xos bo'lgan shaxs ma'naviy sifatlari bilan bog'liq tushunchalarni aks ettiradi. "Ma'naviyat" leksik kategoriya sifatida shaxs ma'naviy sifatlarni ifodalovchi leksemalarining lingvistik xususiyatlarini yoritadi

REFERENCES

1. Yuldashev Farrux Haqberdiyevich o'zbek tilining "Ma'naviyat" leksik-semantik kategoriyasi "e'tiqod" ma'naviy guruhi atov birliklari tizimi 10.00.01 – o'zbek tili filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) aftorefi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 19-yanvar kuni ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishi
3. Хожиев А. Ўзбек тилида сўз ясалиши тизими. – Тошкент, 2007. – Б. 168
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. II. – Тошкент: ЎзМЭ, 2006. – Б.587.